

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland Jaargang 4 1 ● 2005

De Alkmaarse stinzenflora

● Oosterse sterhyacint *Scilla siberica*.

Stinzenplanten in de bossen en buitenplaatsen langs de binnenduinrand en de oostelijker gelegen strandwallen vormen ieder jaar weer een boeiend en feestelijk schouwspel. In dit artikel wordt ingegaan op de grote rijkdom aan soorten in de Alkmaarse Hout en omgeving.

Reeds verschillende malen is de bijzondere rijkdom aan stinzenplanten van de Alkmaarder Hout door plaatselijke natuurorganisaties geïnventariseerd. Minder bekend is de stinzenflora van de Algemene Begraafplaats (ABP) en van het Bolwerk. Het is mede daarom dat de KNNV regioafdeling Alkmaar aandacht wil schenken aan deze bijzondere groep van planten via een nog uit te geven rapport hierover. In dit bestek is het ondoenlijk om al die soorten te beschrijven, maar enkele van de meest opvallende komen in dit artikel aan bod.

Wat zijn stinzenplanten?

De naam 'stins' is afkomstig uit Friesland, waarmee omstreeks het jaar 1400 een stenen huis werd aangeduid. De planten die verder nergens anders in de omgeving voorkwamen, zoals bij voorbeeld knolsteenbreek, werden 'stinzenblomkes' genoemd. Door het opwerpen van 'terpen' of 'wierden' ontstond er een geheel afwijkend milieu ten opzichte van de omgeving, waar juist deze planten zich konden handhaven. Later ontstonden op deze plaatsen de eerste herenboerderijen en nog weer later buitenplaatsen. Met name in die latere periode is door uitwisseling

en liefhebberij het aantal stinzensoorten flink toegenomen, zo ook in Alkmaar.

Stinzenplanten kunnen in categorieën worden ingedeeld

We kunnen de stinzenplanten die van 1500-1800 werden aangetroffen in de volgende categorieën verdelen:

1. Regionale Stinzenplanten: deze soorten komen in een deel van Nederland in het wild voor, en verder alleen in stinzenmilieus. Een voorbeeld is daslook.
2. Mogelijk oorspronkelijk inheemse stinzenplanten, die in het wild uitgestorven zijn, zoals het lenteklokje. Van deze categorie komt er niet één in Alkmaar voor.
3. Stinzenplanten die hun herkomst dicht in de buurt van Nederland hebben: holwortel.
4. Stinzenplanten afkomstig uit Midden Europa: sterhyacint en alpenbes.

Na 1800 zijn daar nog de volgende categorieën bijgekomen:

5. Stinzenplanten afkomstig uit Zuid Europa: winterakoniet, sneeuwkwokjessoorten, donkere ooievaarsbek, knikkende vogelmelk, krokussoorten en blauwe anemoon.

6. Exotische stinzenplanten van over de hele wereld. Vaak zijn die nog niet ingeburgerd, zoals herfstbloeiende krokussen. Een aantal plantensoorten treffen we vaak als begeleiders van stinzenplanten aan, maar zijn meer daarbuiten op natuurlijke groeiplaatsen te vinden zoals bosanemoon, hondsdrif, speenkruid, gewone vogelmelk.

Beschrijving van de groeiplaatsen

De Alkmaarder Hout

De Alkmaarder hout is geen buitenplaats, maar wel te vergelijken is met een tuin rond een buitenplaats. De oorspronkelijke zandgronden zijn hier in de loop der tijd verrijkt met compost, bagger, mest en blad, waardoor een milieu is ontstaan dat geschikt werd voor nieuwe plantensoorten, net als op veel plaatsen langs de binnenduinrand en de Vecht.

De directe omgeving van Alkmaar was drie- tot vijfduizend jaar geleden deel van een waddengebied. Evenwijdig aan de kust zijn een aantal zandruggen of strandwallen ontstaan. De Alkmaarder Hout ligt op zo'n zandrug. Aanvankelijk was hier geen bos. Pas in 1607 wordt

● Algemene begraafplaats met sneeuwroem *Chionodoxa*.

● Vingerhelmbloem *Corydalis solida*, Alkmaarderhout.

voor het eerst gesproken over een stadspark, de Alkmaarder Hout. Begin 20ste eeuw heeft de beroemde tuin- en landschapsarchitect Leonard Springer de aanleg van de Hout in Engelse landschapsstijl vernieuwd. Uit die tijd stammen de hertenkamp en de voormalige apenkooi.

De drie begraafplaatsen

Aan de rand van de Hout maken drie begraafplaatsen integraal onderdeel uit van het park. Op de Algemene Begraafplaats (ABP) aan de westzijde, die dateert uit 1850, worden verreweg de meeste stinzensoorten aangetroffen. Het is duidelijk dat veel soorten werden en nog worden geïmporteerd om graven mee te versieren, omdat ze vaak een symbolische betekenis hebben. Voorbeelden zijn maagdenpalm en lelietje der dalen. Veel soorten verdwijnen of duiken soms op andere plekken weer op. De andere begraafplaatsen hebben geen noemenswaardige stinzenflora.

Het Bolwerk

Nadat het bolwerk rond 1675 zijn verdedigingsfunctie verloor, kreeg het andere functies, zoals recreatief gebruik. Het huidige Kennemerpark, dat door Zocher

werd ontworpen, is een mooi onderdeel van het Bolwerk. De stinzenflora is er plaatselijk zeer rijk. E. Weeda vermeldt in zijn ecologische flora (deel 4) dat er al omstreeks 1600 de soort *Ornithogalum Flavum Alcmarianum* (*Gagea villosa*, akkergeelster) oftewel 'gele vogelmelk van Alkmaar' werd gevonden, een soort die helaas tegenwoordig niet meer voorkomt.

Inventarisatie

We hebben ons bij het inventariseren in 2002/2004 vooral bezig gehouden met de bol- en knolgewassen (*geofyten*) en daarnaast ook de meest aansprekende begeleidensoorten uit die groep. De houtige gewassen zijn niet geïnventarieerd. Deze zijn voldoende in kaart gebracht bij het maken van het beheerplan door Ten Haaf en Bakker in 1996. Ze zijn wel in de tabel opgenomen. Vele soorten kruidachtige planten komen algemeen voor en waar mogelijk zijn de aantallen geschat. Voor daslook (*Allium ursinum*) is gezien het algemene voorkomen alleen een aanduiding voor de bedekking of de oppervlakte gegeven. Alle schaars voorkomende soorten zijn op kaartjes ingetekend en per

gebied gecodeerd volgens de methode van Tansley en abundantieclassen van Floron waarin het cijfer de plantenaantallen en de bedekte oppervlakte weergeven (zie tabel). Voor zeer zeldzame soorten is de relatie tussen de aantallen en de bedekte oppervlakte moeilijk te leggen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de winteraconiet.

Beschrijving van enkele opvallende soorten

Daslook (*Allium ursinum*)

Dit is wellicht de bekendste soort uit de Alkmaarder Hout. De groeiplaats is waarschijnlijk de allergrootste in Nederland. Vanwege het zeer lokale voorkomen en zijn fraaie uiterlijk is de soort sinds lang beschermd. Vanaf eind april kun je de uiengeur in een wijde omgeving ruiken. Eind mei zijn de planten weer volledig afgestorven. In de inventarisaties van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie in 1976 wordt daslook voor de Hout genoemd als dominante soort. Uit mededelingen van andere natuurliefhebbers bleek de soort in de jaren zestig niet noemenswaardig veel voor te komen. Na de jaren zeventig neemt de soort explosief toe. Ongetwijfeld ►

heeft dat te maken met de groter wordende voedselrijkdom en het warmer en vochtiger worden van het klimaat. De Westerhout heeft de grootste dichtheden. Volgens eerdere inventarisaties van de KNNV uit 1989 zou de soort andere soorten verdringen. Het lijkt erop dat vingerhelmbloem en holwortel zich goed handhaven tussen het daslook. Langs de westkant van de Westerweg komt de soort hier en daar voor, maar niet meer op de ABP. Vanuit de Hout is de soort in verschillende andere parken in Alkmaar geïntroduceerd en doet het daar goed.

Grote sneeuwroem (*Chionodoxa siehei*) en variëteiten

Sneeuwroemsoorten komen vooral uit Turkije. Deze soort komt in grote aantallen op de ABP voor. De planten groeien werkelijk overal: aan randen van graven maar vaak ook in grasvelden en midden tussen de graven. Grote sneeuwroem was moeilijk in kaart te brengen vanwege de onregelmatige verspreiding en zijn grote variabiliteit. Het aantal bloemen per stengel is groter en de bloemen ogen wat groter en minder blauw dan die van *C. sardensis*. In het westelijk deel van de Hout zijn slechts enkele exemplaren aangetroffen. Soms betreft het hier een wat grotere plek, die recent lijkt te zijn aangeplant. Vooral op het centrale deel en enkele grazige delen van de ABP is in april een blauwe gloed aanwezig. Het vele harken en enkele keren spuiten tegen onkruid lijkt deze bolgewassen niet te deren. Mogelijk is het vele harken juist een goede manier van verspreiden. *Chionodoxa luciliae* en *C. gigantea*

● Holwortel *Corydalis cava*, Alkmaarderhout.

● Tabel 1. Alfabetisch overzicht stinzenflora inventarisatie KNNV 2002-2004.

In de tabel wordt met twee verschillende getallen het aantal en de bedekkingsgraad van de verschillende plantensoorten aangegeven. Het eerste getal geeft steeds aantal en bedekkingsgraad volgens de 'oude' Tansley-schaal. De betekenis van de getallen is als volgt:
1 = 1 of enkele exemplaren
2 = lokaal meerdere exemplaren
3 = verspreid aanwezig, bedekking gering

4 = lokaal vrij veel aanwezig
5 = vrij veel, maar geen grote bedekking
6 = lokaal talrijk
7 = veel aanwezig of veel bedekkend (>20%)
8 = lokaal dominant of co-dominant
9 = dominant: hoge (en hoogste) bedekking.
Omdat bovenstaande schaal weinig exact is, wordt sinds de start van het Meetnet Vegetatie in 1994 door Floron een andere aantals/

bedekkings-schaal gebruikt, en wel de door Van de Maarel uitgebreide schaal van Braun-Blanquet (groen/*cursief* in de tabel, het tweede cijfer):
1 = < 5%, 1 exemplaar
2 = < 5%, 2-5 exemplaren
3 = < 5%, 6-50 exemplaren
4 = < 5%, >50 exemplaren
5 = 5-12% bedekking
6 = 13-25% bedekking
7 = 25-50% bedekking
8 = 50-75% bedekking
9 = 75-100% bedekking

Wetensch. naam	Nederlandse naam	De Hout	ABP	Bolwerk	Status
1 <i>Allium paradoxum</i>	armbloemige look	4 6			exot. stinzen
2 <i>Allium ursinum</i>	daslook	8 7			regionaal
3 <i>Allium vineale</i>	kraailook	4 7	4 6	4 5	begeleider
4 <i>Anemone apennina</i>	blauwe anemoon	4 4	4 2		Eur. stinzen
5 <i>Anemone blanda</i>	oosterse anemoon		3 2	4 4	exot. stinzen
6 <i>Anemone nemorosa</i>	bosanemoon	4 5			begeleider
7 <i>Arum italicum</i>	lt. aronskelk	3 2	3 2		Eur. stinzen
8 <i>Arum maculatum</i>	gevlekte aronskelk	4 3			regionaal
9 <i>Chionodoxa sardensis</i>	sneeuwroem	4 5	3 3		Ned. stinzen
10 <i>Chionodoxa siehei</i> en var.	grote sneeuwroem	3 2	7 7	3 2	Eur. stinzen
11 <i>Colchicum autumnale</i> sp.	gewone herfsttijloos		3 2		regionaal
12 <i>Colchicum byzantinum</i>	droogbloeiër		3 3		exot. stinzen
13 <i>Cornus mas</i>	gele kornoelje		3 1		regionaal
14 <i>Corydalis cava</i>	holwortel	4 4		3 2	Eur. stinzen
15 <i>Corydalis solida</i>	vingerhelmbloem	7 7	4 5	4 4	regionaal
16 <i>Covallaria majalis</i>	lelietje der dalen		4 7		regionaal
17 <i>Crocus speciosus</i>	herfstcrocus	4 4			exot. stinzen
18 <i>Crocus tommasinianus</i>	boerencrocus	4 6	4 3	4 3	Eur. stinzen
19 <i>Crocus vernus</i>	Hollandse crocus	4 6	4 5	4 6	Eur. stinzen
20 <i>Digitalis purpurea</i>	vingerhoedskruid	3 1	3 1		regionaal
21 <i>Doronicum pardalianches</i>	voorjaarszonnebloem		3 2		Eur. stinzen
22 <i>Eranthis hyemalis</i>	winteraconiet	3 4	3 3	3 3	Eur. stinzen
23 <i>Fritellaria imperialis</i>	keizerskroon		?		exot. stinzen
24 <i>Fritellaria meleagris</i>	kievitsbloem		?		regionaal
25 <i>Galanthus elwesii</i>	groot sneeuwkllokje	3 1	4 2		Eur. stinzen
26 <i>Galanthus nivalis</i>	sneeuwkllokje	4 6	4 6	4 4	Eur. stinzen
27 <i>Galanthus nivalis</i> 'plenus'	sneeuwkllokje dubbel	4 3	3 3		Eur. stinzen
28 <i>Galanthus nivalis</i> 'scarlockii'	sneeuwkllokje var.		4 5		Eur. stinzen
29 <i>Galium odoratum</i>	lieve vrouw bedstro		2 3		regionaal
30 <i>Geranium phaeum</i>	donkere ooievaarsbek	3 3			Eur. stinzen
31 <i>Lunaria annua</i>	judaspenning	3 2	3 2	4 4	exot. stinzen
32 <i>Matteucia struthiopteris</i>	struisvaren		4 3		exot. stinzen
33 <i>Muscari spec</i>	niet nader gedetermin.	3 2	5 5		Eur. stinzen
34 <i>Narcissus spec</i>	niet nader gedetermin.	4 3	6 5	4 4	Eur. stinzen
35 <i>Ornithogalum nutans</i>	knikkende vogelmelk	4 4		4 7	Eur. stinzen
36 <i>Ornithogalum umbellatum</i>	gewone vogelmelk	7 7	7 6	7 7	begeleider
37 <i>Pachysandra terminalis</i>	pachysandra		5 6		exot. stinzen
38 <i>Polygonatum x hybridum</i>	tuinsalomonszegel		4 3		exot. stinzen
39 <i>Pushkinia libanotica</i>			3 2		exot. stinzen
40 <i>Primula vulgaris</i>	stengeloze sleutelbloem		3 1		regionaal
41 <i>Rhododendron catawbiense</i>	rhododendron	4 4	3 3		exot. stinzen
42 <i>Ribes alpinum</i>	alpenbes	3 3	3 3		Eur. stinzen
43 <i>Rubus spectabilis</i>	prachtframboos	4 6			exot. stinzen
44 <i>Rumex sanguineus</i>	bloedzuring	4 5			regionaal
45 <i>Saxifraga granulata</i>	knolsteenbreek		3 2		regionaal
46 <i>Scilla bifolia</i>	sterhyacint		3 2		Eur. stinzen
47 <i>Scilla non scripta</i>	boshyacint	4 6	4 6		regionaal
48 <i>Scilla siberica</i>	oosterse sterhyacint	3 3	6 7	3 2	Eur. stinzen
49 <i>Scrophularia vernalis</i>	voorjaarshelmkruid	3 1			Eur. stinzen
50 <i>Symphoricarpos albus</i>	sneeuwbes	8 7	7 7	4 6	exot. stinzen
51 <i>Vinca minor</i>	kleine maagdenpalm		3 4		regionaal
52 <i>Viola odorata</i>	maarts viooltje	3 3	3 2		regionaal

● Daslook *Allium ursinum*, Alkmaarderhout.

worden tot de zelfde soort gerekend, hoewel de laatste beduidend groter is. Deze variant komt vooral voor op het noordoostelijke deel van de ABP.

Oosterse sterhyacint (*Scilla siberica*)

Hoewel de wetenschappelijke naam doet vermoeden dat de soort uit Siberië komt, is ze in werkelijkheid al in het wild aan te treffen in het oosten van Duitsland en Polen. Een enkele plant is in de Hout te vinden, maar op de ABP zijn in april uitgestrekte tapijten te zien. Het is echt de moeite waard om daar dan een bezoekje te brengen. De eerste bloeiende exemplaren kun je soms in februari al aantreffen. De geknikte bloemen zijn goed te onderscheiden van de vaak op dezelfde groeiplaatsen voorkomende sneeuwroem. Het gaat om vele duizenden planten. Veelal staan ze wat meer onder beuken dan de sneeuwroem.

Groot- of Turks sneeuwkllokje (*Galanthus elwesii*)

Het groot sneeuwkllokje komt oorspronkelijk uit Zuidoost-Europa en kan zich in bepaalde stinzenmilieus handhaven. De soort is al bekend uit eerdere inventarisaties van de ABP (Peerenboom 1992). Er waren toen een viertal standplaatsen bekend. In het voorjaar van 2002 zijn zeven groeiplaatsen gevonden, allemaal op of bij graven en niet meer dan enkele exemplaren bij elkaar. Het groot sneeuwkllokje is februari 2003 ook gevonden in de groenstrook langs de Westerweg.

Knikkende vogelmelk (*Ornithogalum nutans*)

Deze oorspronkelijk uit Bulgarije,

Griekenland en Turkije afkomstige soort kan zich naast vegetatieve vermeerdering ook goed via zaden verspreiden. De meestal naar één zijde gekeerde bloemstengel staat 2-3 weken eerder in bloei dan de gewone vogelmelk. Opvallend is dat de soort in de Hout wat eerder in bloei lijkt te komen dan op het Bolwerk, waar tussen de brug van de Kennemerstraatweg en de brug naar de Zilverstraat vele duizenden exemplaren groeien. In de Alkmaarder Hout is deze soort overigens vooral te vinden langs de Westerweg.

De beide vogelmelksoorten zijn wettelijk beschermd. Dit is ook de reden waarom de gemeente maatregelen neemt om enkele grote groeiplekken op het Bolwerk te beschermen tegen vertrapping tijdens de vrijmarkt op 30 april.

Gewone vogelmelk (*Ornithogalum umbellatum*)

Deze soort wordt eigenlijk niet tot de stinzenflora gerekend, maar tot de begeleidende flora en komt vaker buiten stinzenmilieus voor dan erbinen. De opvallende witte middennerf op het blad is kenmerkend en komt in december al boven de grond. Pas eind april zijn de eerste bloemen te vinden. Alleen met voldoende zonlicht gaat de bloem open en zijn er soms zuiver witte tapijten op open plekken in de Hout, de ABP en het Bolwerk te bewonderen. De soort is ook in andere parken en oudere plantsoenen zeer algemeen, maar komt zoals eerder gezegd in de schaduw bijna niet tot bloei.

Andere soorten

Vele leuke en bijzondere soorten zijn het vermelden waard, zoals

armbloemige look, dat we kunnen vinden aan het begin van de Bernard-laan in de Hout en dat bezig is zich te verspreiden.

Op sommige plekken staan vele duizenden boerenkrokussen, een prachtige in februari bloeiende soort die al snel wordt gevolgd door de Hollandse krokus die veel algemener is.

Op het linkerveld aan de ingang van de ABP staan een paar kleine groepen knolsteenbreek (*Saxifraga granulata*). Niet ver daar vandaan staat ook een flinke plek in de herfst bloeiende droogbloeiers, *Colchicum byzanthum*.

Verder kan ik alleen maar aanraden om vooral in het vroege voorjaar regelmatig een wandeling door de Hout, de ABP en het Bolwerk te maken.

Dank

Ik wil vooral mijn mede-inventariseerders A. Peereboom, Jan Verkaik, Leo Bruinenberg en Aart Swolfs bedanken voor hun hulp bij het in kaart brengen van de soorten.

Rutger Polder
Westerweg 232
1815 JK Alkmaar

Literatuur

- ARGELOO M. & H. SMIT 1993. Alkmaarse Hout. Natuurlijke rijkdom van een vier eeuwen oud stadsbos. Uitgeverij Zwaan & Ter Burg, Alkmaar.
- BAKKER, P. & E. BOEVE 1985. Stinzenplanten. Uitgeverij Terra.
- CKJN AFD. ALKMAAR 1976. Biologische uitgave van verschillende inventarisaties.
- HAAF, C. TEN & TH. BAKKER 1996. Beheerplan Alkmaarder Hout 1996-2006.
- HAAF, C. TEN & TH. BAKKER 2002. Beheersevaluatie Alkmaarder Hout, 5 jaar na vaststelling.
- PEEREBOOM, A. 1992. Inventarisatie begraafplaatsen door de gemeente Alkmaar.
- PLANTENWERKGROEP VAN DE KNNV AFD. ALKMAAR E.O. 1989. Inventarisatierapport Alkmaarder Hout.
- WEEDA, E & FA. WESTRA 1990. Nederlandse ecologische flora deel 1 t/m 5. Uitgegeven door IVN, Vara en Vewin
- WERKGROEP NATUURATLAS 1991. Atlas van de natuurgebieden in de gemeenten Alkmaar en Bergen.